

Tijdsregistratie bij huishoudelijk werk: winst en verlies voor vrouwen

Sally Wyatt*

Summary

Time budget surveys in heterosexual households

This paper uses the results of some British time budget surveys conducted over a period of almost 25 years to examine the changing sexual division of labour in heterosexual households, focusing particularly on the amount and type of domestic work done by women and men. It begins with a very brief effort to locate the potential of time budget analysis to contribute to the broader discussions of the domestic labour debate and the more specifically feminist literature regarding domestic technologies and the amount of work that women do. Participants in those debates often treat women as an homogenous group, with scant reference to empirical data. The analysis of time budget data suggests that as well as women's class position, the presence or absence of children, their age and number, whether or not women participate in the labour market and for how many hours, and whether or not they live with men, are all much more significant than the availability of new technological gadgets in defining the sexual division of labour. This has implications for both theory and practice. Even if one accepts that domestic work is subordinate to the capitalist mode of production, there exist alternative ways of organising domestic life within capitalism. There are differences between women, between households and these are both subject to changes over time and place.

* Het onderzoek waarop dit artikel is gebaseerd, is verricht tijdens de werkzaamheden van S. Wyatt bij de Science Policy Research Unit van de Universiteit van Sussex, Engeland, en is financieel ondersteund door de Economic and Social Research Council. (Grant nummers G 0025006 en G 00259009). Dorothy Griffiths, Ian Miles, Judy Wajcman en Christine Zmroczek worden bedankt voor hun steun en hun nuttige opmerkingen tijdens de vele gesprekken gedurende de lange periode van totstandkoming van dit artikel. Eventuele fouten en omissies in de weergave van de feiten, en de interpretatie daarvan komen volledig voor rekening van de auteur. Tevens bedankt de auteur Ig Snellen voor zijn hulp en bemiddeling bij het realiseren van de Nederlandstalige versie van het artikel en Ad Mathijssen voor zijn vertaalwerkzaamheden.

1. Inleiding

De rol van het gezin en van huishoudelijk werk heeft bij feministen steeds in het middelpunt van de belangstelling gestaan en is een veelvuldig onderwerp in zowel wetenschappelijke als literaire verslagen van vrouwenlevens. De 'discussie over huishoudelijk werk' waaraan in de jaren zeventig veel pagina's tekst zijn gewijd (zie Kaluzynska, 1980; Malos, 1980 en Molyneux, 1979) hield zich bezig met de vraag of huishoudelijk werk gebruiksbaar dan wel meerwaardig schiep en of het los stond van, dan wel ondergeschikt was aan de kapitalistische manier van produceren, en ook of het kapitalisme uiteindelijk zou leiden tot socialisering van huishoudelijk werk.

Een van de meest opmerkelijke kenmerken van deze discussie is het nageoeg ontbreken van enige referentie aan empirische gegevens. Men zou kunnen beweren dat dit verzuim in ieder geval ten dele verantwoordelijk is voor het feit dat de discussie in de jaren tachtig stagneerde.

Een verwante discussie – in stijl, maar zeker ook inhoudelijk – is tijdens de jaren tachtig op gang gekomen. Deze houdt zich bezig met de relatie die gelegd kan worden tussen vrouwen en technologie. Een belangrijk element van deze discussie is de uitwerking van de huishoudelijke technologie op de totale hoeveelheid tijd die vrouwen aan huishoudelijk werk besteden. Een verschil met de eerder genoemde discussie is, dat hierbij voortdurend gewag wordt gemaakt van een enkele empirische bron. De gegevens zijn ontleend aan Joann Vanek (1974). Zij heeft de veranderingen bestudeerd die tussen de jaren twintig en zestig zijn opgetreden in de wijze waarop vrouwen in de Verenigde Staten hun tijd besteedden. Zij beredeneert dat, ondanks de jaren van 'technische vooruitgang' in het huishouden, vrouwen nog evenveel tijd als daarvoor besteedden aan werkzaamheden van huishoudelijke aard. Ruth Schwartz Cowan (1983) levert een paar overtuigende argumenten waarom dit zo zou zijn: de opkomst van 'huishoudwetenschappen' en de behoefte bij de fabrikanten van huishoudelijke apparatuur om een afzetgebied voor hun producten te vinden, waren de oorzaak van striktere normen op het gebied van de huishoudelijke hygiëne, en daardoor ook van de grotere frequentie waarmee huishoudelijke taken worden verricht. Dit argument wordt echter zeer selectief toegepast. Voor ieder voorbeeld van de hogere standaarden en toegenomen frequentie kunnen tegenvoorbeelden worden gegeven: het stijven van overhemden en het schrobben van de stoep vindt anno 1992 niet op grote schaal plaats.

Niettemin leeft in het orthodoxe feministische denken de overtuiging dat de technologie geen verbetering heeft gebracht voor het lot van de vrouw in het huishouden.

Cowan komt dicht bij de erkenning dat er een alternatieve verklaring is voor

de door Vanek gevonden resultaten. De 'moderne technologie stelde de Amerikaanse (*sic*) huisvrouw in staat om op eigen kracht tot een produktie te komen gelijk aan die waar haar voorgangster uit 1850 drie of vier personeelsleden voor nodig had' (Cowan, 1982, p. 100). Met andere woorden, Vanek had te kampen met een aggregatie probleem – haar gegevens betekenen niet dat individuele vrouwen evenveel of meer huishoudelijk werk verzetten, maar dat er een verschuiving van werklust tussen vrouwen was opgetreden. Naarmate het aantal huishoudelijke personeelsleden afnam (deels vanwege de groter wordende industriële werkgelegenheid voor vrouwen), verschoof de verantwoordelijkheid voor het huishoudelijk werk van de vrouw uit de arbeidersklasse naar de vrouw uit de middenklasse. Als groep verrichten vrouwen dan wel evenveel huishoudelijk werk als vroeger, maar de mate waarin de verschillende groepen vrouwen hierin participeren is drastisch veranderd. De discussie is noch ingegaan op de klassepositie van de vrouw, noch op andere factoren die het leven van de vrouw beïnvloeden, zoals de vraag of zij al dan niet kinderloos is en of zij wel of niet participeert op de formele arbeidsmarkt. Al deze factoren kunnen variëren, afhankelijk van tijd en plaats, en van de groepen vrouwen die het betreft. Wellicht zijn deze factoren van een grotere invloed, dan het al of niet voorhanden zijn van technologische snuffjes.

Het doel van dit artikel is het exploreren van een belangrijke bron van gegevens over de geslachtmatige arbeidsverdeling in heteroseksuele huishoudens in de jaren tachtig, alsmede het onderzoeken of hierin sinds de jaren zestig en zeventig veranderingen zijn opgetreden. Hopelijk zal dit twee resultaten opleveren:

- a. de beschikbaarheid van enige nieuwe empirische gegevens kan een bijdrage leveren aan de verdere ontwikkeling van het feministisch denken over huishoudelijk werk;
- b. het inzicht in veranderingen die zijn opgetreden zal een bijdrage leveren aan de ontwikkeling van persoonlijke en beleidsmatige strategieën, om te komen tot een gelijkmatiger verdeling van de huishoudelijke taken.

Een verdere beperking van de discussie over huishoudelijk werk is, dat er als vanzelfsprekend van wordt uitgegaan, dat huishoudelijk werk binnen het kapitalistische systeem statisch is. Dit artikel toont aan dat vrouwen zelfs binnen het kapitalistische systeem, zowel individueel als collectief, in staat zijn om verandering te brengen in de arbeidsverdeling tussen de seksen.

De gegevens waarop dit artikel is gebaseerd zijn ontleend aan een tijdbudgettingsonderzoek. In de volgende paragraaf wordt ingegaan op de voor- en nadelen van tijdbudgetten in het algemeen. Paragraaf 3 behandelt de kenmerken van het onderzoek dat voor dit artikel is gebruikt en de specifieke beperkingen ervan. Paragraaf 4 levert een overzicht van de resultaten met betrekking

tot de invloed van betaald werk, kinderen, technologie en mannelijke partners, op de hoeveelheid tijd die vrouwen aan het verrichten van huishoudelijk werk besteden. Paragraaf 5 geeft een beknopt overzicht van de resultaten en suggesties voor gebieden van nader onderzoek.

2. Tijdbudgetten: voor- en nadelen

Het zien verstrijken van de tijd is een ervaring die we allemaal delen. Daarom lijkt het, om tot een beter inzicht in onze samenleving te komen, redelijk dit te doen op basis van persoonlijke rapportages van de wijze waarop mensen hun tijd doorbrengen. Het doel van ieder onderzoek naar tijdbudgetten is het verzamelen van dergelijke rapportages. In principe zijn er drie manieren waarop een onderzoek van deze aard kan worden uitgevoerd:

- de dagboekmethode, waarbij de respondent een logboek bijhoudt van haar/zijn activiteiten;
- de interviewmethode, waarbij de activiteiten van de vorige dag tijdens een persoonlijk gesprek worden gereconstrueerd;
- de observatiemethode, waarbij de activiteiten van een individu door een waarnemer worden gadegeslagen en geregistreerd.

De twee laatste methoden zijn niet alleen uitermate kostbaar maar vormen ook al gauw een inbreuk op de persoonlijke privacy. Het merendeel van de groot-schalige onderzoeken op het gebied van tijdbudgetten hebben op de een of andere manier gebruikgemaakt van de dagboekmethode over periodes van een tot zeven dagen, waarbij het aantal gelijktijdig geregistreerde activiteiten varieerde. Tevens varieerden de volgorde en functie van de omstandigheden (waar en met wie?), en de mate waarin extra demografische informatie over de respondent werd verzameld. Het soort onderzoeksinstrument blijkt weinig verschil uit te maken voor het globale patroon van tijdsbesteding dat naar voren komt (Robinson, 1977; Hedges, 1986).

Ervan uitgaande dat tijd iets is waarover we allemaal in dezelfde mate kunnen beschikken, rijst de vraag waarom tijdbudgets niet vaker worden gebruikt. De meest voor de hand liggende beperking is, dat een tijdmeting noch de individuele, noch de maatschappelijke betekenis van die tijd meet. Een maatstaf die het najagen van seksuele genoegens op dezelfde manier benadert als het schoonmaken van de koelkast, kan niet goed zijn. Voor een deel kan men aan dit bezwaar tegemoetkomen door aan de mensen te vragen hoe zij bepaalde activiteiten zien – beschouwen zij ze als vrijetijdsbesteding, of als huishoudelijk werk; ten behoeve van wie doet men het, etc.? Maar er zijn beperkingen aan het

aantal vragen dat men per activiteit kan stellen, om maar niet te spreken over de problemen die ontstaan bij het achteraf aggreren van de antwoorden.¹

Sommige onderzoeken gaan uit van een lijst van vooraf gedefinieerde activiteiten, en vragen de mensen om hun activiteiten te registreren volgens de meest in aanmerking komende omschrijving. Daarentegen wordt bij de meeste onderzoeken (met inbegrip van die waar dit artikel aan refereert), verzocht om de dagboeken op eigen wijze in te vullen. Vervolgens worden de activiteiten in overeenstemming met een beperkt aantal algemene coderingen gerubriceerd. Hoewel dit vaak resulteert in een aanzienlijk verlies aan specifieke informatie, is rubriceren onvermijdelijk om begripsvorming te verzekeren. Bovendien kan het basis coderingssysteem te allen tijde worden herzien.

Het eerste grootschalige tijdbudgetteringsonderzoek is in 1924 in Moskou verricht, als onderdeel van het post-revolutionaire streven om te komen tot een rationele economische planning. De vroegere Oostblok-landen kenden een grote traditie in het tijdbudgetwerk. In West-Europa, de Verenigde Staten en Canada, is onderzoek naar tijdbudgets oorspronkelijk opgezet met de bedoeling om het patroon van de vrijetijdsbesteding te bestuderen, met als gevolg dat dit systeem niet bijzonder geschikt is om formele arbeidsactiviteiten in beeld te krijgen. Gewoonlijk worden de dagboeken thuis ingevuld. Vaak vullen de mensen simpelweg 'werk' in met betrekking tot een volledige periode van zeven of acht uur, en maken geen melding van reistijd, lunchpauzes of andere onderbrekingen. Vrouwen die veel huishoudelijk werk verrichten, hebben de neiging om het scala aan verrichte activiteiten preciezer te registreren. Dit leidt tot een tendens de duur van betaald werk hoger in te schatten dan van huishoudelijk werk, hoewel de reden daarvan vaak in het duister blijft.

Kortstondige activiteiten en activiteiten die niet vaak voorkomen, zullen mogelijk niet worden opgenomen. Om toch te komen tot een vermelding van de laatste categorie wordt in de bij de tijdbudgetdagboeken behorende vragenlijsten, vaak in het bijzonder naar dit soort activiteiten verwezen.

De problemen verbonden aan het samenstellen van een steekproef, kunnen (*ex ante*) worden voorkomen door een goed ontworpen steekproef, of (*ex post*) worden opgelost door verschillende vormen van beoordeling toe te passen. Desalniettemin moet men vaak een afweging maken tussen het houden van een representatieve landelijke steekproef, en van een steekproef die een toereikend aantal respondenten uit een betrekkelijk kleine sub-populatie bevat, zelfs indien de laatste categorie op zich uiterst belangrijk en interessant is. Er is behoefte aan beide soorten steekproeven.

Zoals zo vaak zijn tijd en geld de belangrijkste obstakels voor een wijdverbreide toepassing van tijdbudget-onderzoek (anti-empirisme daargelaten). Onderzoeken van meer dan lokaal belang zijn kostbaar en kunnen zeer arbeids- en

computerintensief zijn. Het ontwerpen, het beheer, de codering en de analyse vereisen vaak uiteenlopende vaardigheden. Bovendien zijn zij zeer tijdrovend.

Ervan uitgaande dat er geen problemen van financiële aard zijn, en dat men beschikt over mensen met de vereiste vaardigheden, moet men zich afvragen wat tijdbudgetonderzoeken dan te bieden hebben voor mensen, die geïnteresseerd zijn in sociale relaties, inbegrepen de relaties tussen mannen en vrouwen? Los van de eerder gemaakte opmerking, dat de factor tijd kan worden gezien als de 'grootste gemene deler', is de verkregen informatie uiterst veelomvattend, en voor veel toepassingen aanwendbaar. Bijvoorbeeld, informatie over de woonplaats en de persoonskenmerken van mensen is relevant voor een onderzoek naar het gebruik dat wordt gemaakt van verschillende faciliteiten en sociale netwerken. De frequentie waarmee mensen iets doen is bijzonder relevant als het gaat om vrouwen: het zestig minuten ononderbroken lezen van een boek is een totaal andere ervaring dan het vier maal een kwartier besteden aan het lezen van een boek. Maar, bij het bestuderen van aggregate tijdbestedingspatronen kan geen onderscheid worden gemaakt tussen deze twee ervaringen.

In het verleden heeft beleidsmatig gebruik van de verkregen gegevens zich geconcentreerd op de tijdstippen waarop bepaalde activiteiten plaatsvonden. Eerdere onderzoeken in het Verenigd Koninkrijk werden uitgevoerd door de BBC (British Broadcasting Corporation) die wilde weten wanneer mensen tijd hadden om televisie te kijken en naar de radio te luisteren. Er is ook gebruik van gemaakt door verkeersplanners, die geïnteresseerd waren in de gevolgen van veranderde winkel- en arbeidstijden voor verkeerspatronen.

3. Het tijdbudgetteringsonderzoek van 1984

De resultaten die in Hoofdstuk 4 aan bod komen, zijn afkomstig van een onderzoek dat tijdens de herfst en winter 1983/1984 namens de ESRC (Economic and Social Research Council)² is verricht door het SCPR (Social Planning and Community Research). Het rapport bevat gegevens over circa 1400 individuen in 700 huishoudens in Groot-Brittannië. Het is bedoeld als data-bestand voor sociale wetenschappers. Terwijl het aantal steekproeven van specifieke sociale groeperingen klein is, was het met name de bedoeling dat het onderzoek een bruikbaar uitgangspunt op zou leveren voor verder onderzoek met betrekking tot onderwerpen zoals werkloosheid, ouderdom, één-ouderschap en ploegendienst.³

Als aanvulling op de dagboeken werd ieder huishouden gevraagd om een uitvoerige vragenlijst in te vullen, die vragen bevatte ten aanzien van:

- de geografische locatie van het huishouden;
- het type woning en de rechten daarop;

MORGEN

DAG VAN DE WEEK... woensdag

tijd	wat was U aan het doen		wie was betrokken bij Uw hoofdactiviteit				waar was u gedurende Uw hoofdactiviteit				tijd
	hoofdactiviteit in elk kwartier van het uur	nog andere activiteiten in dat kwartier?	alleen	man vrouw	eigen kinderen	andere personen (s.v.p. aangeven in welke relatie U tot hen staat)	eigen huis of tuin	eigen werk plaats school	reizend	ergens anders	
04.00	slapen			✓			✓				04.00
04.15											04.15
04.30											04.30
04.45											04.45
05.00											05.00
05.15											05.15
05.30											05.30
05.45											05.45
06.00	kopje thee gezet		✓								06.00
06.15	thee gedronken	naar toilet geweest	✓								06.15
06.30	teruggegaan naar bed			✓							06.30
06.45											06.45
07.00	opgestaan en aangekleed	radio geluisterd	✓								07.00
07.15	geholpen met ontbijt	gepraat		✓							07.15
07.30	ontbeten			✓	✓						07.30
07.45	melkman aan de deur	ontbijt beëindigd				melkman					07.45
08.00	naar busstation gelopen	gewacht op bus	✓								08.00
08.15	met bus naar werk	krant gelezen	✓						✓	✓	08.15
08.30	aan het werk					mensen op het werk		✓			08.30
08.45											08.45
09.00											09.00
09.15											09.15
09.30											09.30
09.45											09.45
10.00	koffiepauze	gepraat									10.00
10.15	werken										10.15

('afvinken' of intypen)

Figuur 1. Voorbeeld van dagboekbladzijde van het 1983/1984 onderzoek (vertaling)

- de aanwezige faciliteiten en huishoudelijke apparatuur;
- betaald en onbetaald werk verricht door leden van het huishouden, en door anderen die in het huishouden werken;
- de socio-economische kenmerken van de afzonderlijke leden van het huishouden.

Iedereen die een dagboek bijhield (in theorie was dit ieder lid van het huishouden dat ouder was dan 14 jaar) werd verzocht om een korte vragenlijst in te vullen. Hierin werd ingegaan op bijzonderheden over gezondheid ten tijde van het dagboekonderzoek, op een persoonlijke indicatie van de mate waarin men tevreden was over gezondheid en hun leven in het algemeen, en op het geven van een indicatie over de frequentie waarmee men betrokken was bij een scala van activiteiten.

Het dagboek zelf vereiste dat respondenten met betrekking tot ieder kwartier van elke dag het volgende noteerden:

- de hoofdactiviteit waarmee zij zich bezighielden;
- eventuele gelijktijdige activiteiten;
- de namen van de andere personen die bij hun hoofdactiviteit waren betrokken;
- de plaats waar deze activiteit plaatsvond.

Vervolgens werden deze activiteiten ingedeeld bij één van de 180 mogelijke coderingen, die kunnen worden gerangschikt conform de belangstelling van de onderzoeker. Figuur 1 toont een model van een dagboekpagina. De resultaten van dit onderzoek kunnen in verband worden gebracht met die van vergelijkbare onderzoeken, welke door de BBC zijn uitgevoerd in 1961 en 1975. Deze rapporten zijn ook voorhanden in het ESRC archief.

3.1. De beperkingen van het onderzoek uit 1984 en van deze analyse

In de rest van dit artikel is het voornaamste analyse-object 'heteroseksuele samenwonende partners', waarbij de man een volledige werkkring heeft en de vrouw jonger is dan 60 (met andere woorden, in aanmerking komt voor betaalde arbeid). Deze keuze is gemaakt met het oog op de doelstelling van dit artikel: de werkverdeling naar sekse binnen huishoudens, te onderscheiden zowel wat betreft betaald als onbetaald werk. Hoewel er binnen het Verenigd Koninkrijk een groot aantal eenpersoonshuishoudens voorkomt, zou een artikel over de werkverdeling binnen deze huishoudens tamelijk kort zijn en een beperkte gebruikswaarde hebben. Een artikel over homo-huishoudens, die worden gevormd door samenwonende partners van hetzelfde geslacht, zou geen grote bijdrage leveren aan het verkrijgen van inzicht in de verdeling van werk naar sekse.

Het zou interessant zijn om de werkverdeling binnen meerpersoonshuishoudens met leden van hetzelfde geslacht en binnen huishoudens waar de partners

geen seksuele relatie met elkaar onderhouden, te vergelijken met de situatie bij de heteroseksuele partner-huishoudens, die het onderwerp zijn van deze studie. In weerwil van wat feministen eventueel van mening zijn, komen – uitgaande van een extrapolatie op basis van de eigen sociale netwerken – de eerste twee typen huishoudens onvoldoende in de totale populatie voor om in statische relevante aantallen in een onderzoek van deze omvang tot uitdrukking te komen. Desalniettemin zouden onderzoeken die zich bezighouden met dit type huishoudens niet alleen op zichzelf van belang zijn, maar zij zouden ook meer licht werpen op heteroseksuele werkstrategieën. Bijvoorbeeld welke factor is bepalend: geslacht of economische afhankelijkheid?

Er is een groot en nog steeds toenemend aantal huishoudens, waar de man geen betaalde baan heeft. De werkverdeling naar sekse in dit soort huishoudens wordt elders besproken (Henwood & Miles, 1987; Thomas et al., 1985). Deze rapporten komen tot de conclusie dat mannen zonder betaalde baan meer huishoudelijk werk verrichten dan mannen met een betaalde baan. Deze bevinding houdt belangrijke politieke implicaties in: als de arbeidstijd voor eenieder verkort zou worden, zouden mannen wellicht bij wijze van tijdsvulling meer huishoudelijk werk gaan verrichten. Om dit naar behoren te kunnen onderzoeken is een steekproef nodig, waarin een groot aantal mannen is opgenomen dat deeltijdwerk verricht.

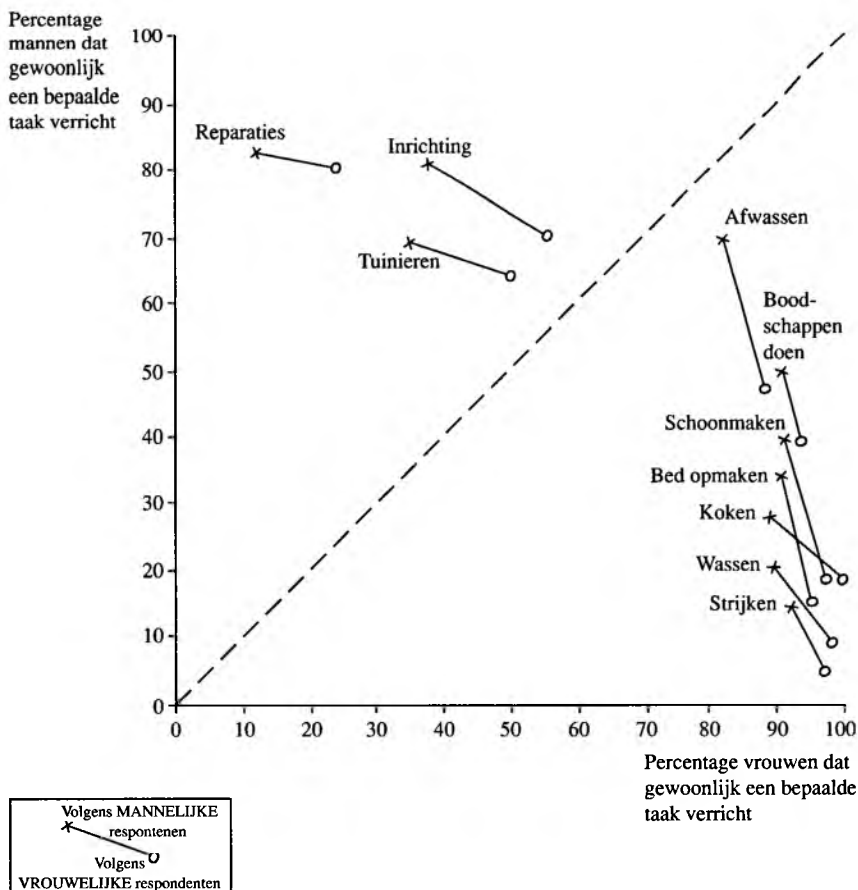
Aangezien dit artikel betrekking heeft op de werkverdeling naar sekse tussen samenwonende mannen en vrouwen, moet worden opgemerkt dat een omissie van veel ernstiger aard wordt veroorzaakt door het feit, dat er geen gegevens voorhanden zijn over raciale en culturele verschillen. In het onderzoek van 1984 had men geen vragen opgenomen ten aanzien van het ras of de etnische herkomst van de respondenten. Het is mij niet bekend of hiervoor 'slechte redenen' bestonden, dat wil zeggen dat men er niet aan had gedacht. Ik weet evenmin of er sprake was van 'goede redenen', dat wil zeggen dat de respondenten met een niet-blanke huidskleur zich, begrijpelijkerwijs, zorgen maakten over het gebruik, dat van de gedetailleerde onderzoeken zou kunnen worden gemaakt, bijvoorbeeld ten aanzien van de manier waarop zij hun tijd besteden. Deze bezwaren konden niet worden weggenomen door de verzekering dat de onderzoeken een vertrouwelijk karakter hebben. (Deze zorg wordt gedeeld door werklozen die vrezen dat Sociale Diensten geïnformeerd worden over de mate, waarin zij zwart werk verrichten.) Hoe dan ook, het is onmogelijk om met behulp van dit onderzoek partners te differentiëren op basis van ras of etnische herkomst. Als dergelijke gegevens wel voorhanden waren geweest, dan zou het van belang zijn geweest om een controle-groep te formeren voor wat betreft de zaken die van belang zijn gebleken bij het bepalen van de werkverdeling naar sekse bij heteroseksuele partners in het algemeen. Dit zou zowel het aantal kinderen en de ar-

beidsstatus van de vrouw moeten betreffen, als de verschillen binnen raciale en etnische groeperingen (bijvoorbeeld, bestaan er verschillen tussen Britse partners en stellen die recentelijk zijn geïmmigreerd?). De antwoorden op dit soort vragen hebben implicaties voor het beleidsmatig optreden, doordat zij het mogelijk maken om vast te stellen op welke gebieden blanke en niet-blanke vrouwen gemeenschappelijke belangen hebben.

4. De resultaten

Naast de dagboekgegevens omvatte het onderzoek uit 1984 ook gegevens over de huishoudelijke werkverdeling die aan de gebruikte vragenlijsten zijn ontleend. Aan respondenten met een heteroseksuele partner werd gevraagd of zij, dan wel hun partner (of beiden) 'gewoonlijk' verantwoordelijk waren voor een scala aan huishoudelijke werkzaamheden. Het was geen verrassing dat de antwoorden aangaven dat er tussen 'echtgenoten' en 'echtgenotes' systematische verschillen bestonden wat betreft de schatting. In figuur 2 worden deze gegevens in beeld gebracht, waarbij het 'echtpaar' fungeert als analyse-eenheid. In deze figuur worden alternatieve standpunten in kaart gebracht, die mannelijke en vrouwelijke respondenten hebben met betrekking tot de wijze waarop de verantwoordelijkheid voor huishoudelijk werk wordt gedeeld. (Per 'echtpaar' is slechts één respondent opgenomen, hoewel van beide partners tijdbudgetgegevens beschikbaar waren).

Zowel mannen als vrouwen kennen zichzelf de hoogste activiteits-frequentie toe. Het maakt evenwel niet uit of we de 'echtgenoot' of de 'echtgenote' als uitgangspunt nemen. In wezen zien we bij beide categorieën dezelfde indeling: wassen en strijken zijn vrijwel uitsluitend vrouwelijke bezigheden, waarbij in de meeste gevallen de vrouw en slechts bij hoge uitzondering de man participeert; bij het koken, het opmaken van de bedden en boodschappen doen participeren vrijwel alle vrouwen en een substantiële mannen-minderheid; de afwas is nog steeds meer de taak voor de vrouw dan voor de man, hoewel – tenminste volgens de schatting door de mannen – de meesten van hen hierin participeren; bij onderhoudswerkzaamheden (schilderen en behangen) en het werken in de tuin participeren meer mannen dan vrouwen. Volgens hun eigen schatting echter, hebben de meeste vrouwen een deel-verantwoordelijkheid bij het werken in de tuin, en bij het schilderen en behangen. Wat betreft de 'typisch mannelijke' werkzaamheden, is het aantal vrouwen dat aangeeft dat de man deze taak 'gewoonlijk' verricht groter dan het aantal dat zegt dat de vrouw dit 'ook' doet. Wat de 'typisch vrouwelijke' werkzaamheden betreft, bestaat eenstemmigheid over het

Figuur 2. Percentage van echtgenoten en echtgenotes dat 'gewoonlijk' verschillende huishoudelijke taken verricht. Verschillen tussen mannelijke en vrouwelijke respondenten. (Het totaal kan groter dan 100% zijn indien de respondenten aangaven dat beiden 'gewoonlijk' de taak verrichtten.)

feit dat de vrouw deze taken 'gewoonlijk' verricht, maar is men het onderling oneens over de vraag of de man dit 'ook' doet.

De conclusie dringt zich op dat er in ieder geval een grote mate van eenstemmigheid is ten aanzien van de vraag hoe de verantwoordelijkheid voor de verschillende soorten werkzaamheden wordt verdeeld. De dagelijks terugkerende huishoudelijke werkzaamheden komen voornamelijk ten laste van de vrouw,

terwijl de man meer de niet-dagelijkse werkzaamheden voor zijn rekening neemt. Uiteraard geldt dat 'gewoonlijk' iets doen niets zegt over de verrichte kwantiteit, ongeacht het feit dat meer mannen dan vrouwen 'gewoonlijk' niet-dagelijkse werkzaamheden verrichten.

Uit figuur 3 blijkt dat de grootste tijdsinbreng bij niet-dagelijks huishoudelijk werk nog steeds op naam staat van 'de vrouw'. Slechts wanneer beide partners een volledige dagtaak buitenshuis hebben, besteedt de man meer tijd aan de niet-dagelijkse huishoudelijke werkzaamheden dan de vrouw.

De op de dagboeken gebaseerde schatting van de werkverdeling naar sekse komt volledig overeen met de reacties op de vraag 'wie doet dit werk gewoonlijk'. Bovendien krijgen we hier een veel duidelijker beeld van de feitelijke gevolgen die de taakverdeling binnen huishoudens heeft voor de totale werkbelasting.

Tabel 1 laat zien hoeveel tijd mannen en vrouwen in 1961, 1975 en 1984 besteedden, zowel aan betaald werk als aan huishoudelijk werk.

Over het geheel genomen treedt een daling op van de hoeveelheid tijd die wordt besteed aan betaald werk, en een toename van huishoudelijk werk. Echter, bij mannen is deze tendens het duidelijkst. Bij vrouwen neemt de hoeveelheid tijd die zij aan betaald werk besteden sinds 1961 voortdurend toe. Terwijl de aan huishoudelijk werk bestede tijd in de periode 1975-1984 toenam, was het niveau van 1984 niet zo hoog als dat van 1961. Toch is het aandeel van vrouwen in huishoudelijk werk nog steeds tweemaal zo groot als dat van mannen. Bovendien doen mannen nog steeds meer betaald werk dan vrouwen.

De duidelijke verschuiving in de richting van meer vrouwen in de formele economie, en van mannen die meer werk in het huishouden verrichten, kan op verschillende manieren worden verklaard. Het kan zijn dat, naarmate het aandeel van vrouwen in betaald werk toeneemt, mannen meer huishoudelijk werk gaan verrichten als compensatie voor de omstandigheid dat vrouwen minder tijd aan dit werk kunnen besteden. Het kan ook zijn dat mannen meer tijd steken in huishoudelijk werk vanwege de toenemende werkloosheid. Hiervoor pleit dat mannen die wel een baan hebben, ongeveer evenveel tijd aan betaald werk besteden als in 1975. Geen van deze verklaringen geeft evenwel een antwoord op de vraag, waarom het aandeel van vrouwen in huishoudelijk werk tussen 1975 en 1984 toenam. Wellicht is het verwachtingspatroon gewijzigd – niet alleen dat mannen huishoudelijk actiever zouden worden, maar ook dat partners huishoudelijke taken samen zouden verrichten. Dit zou kunnen betekenen dat naarmate mannen meer huishoudelijk werk verrichten, het aandeel van vrouwen ook zou groeien, als weerspiegeling van het feit, dat mannen en vrouwen meer samen doen. Anderzijds kan het zijn, dat de taak van de vrouw verzwaard is, omdat

Tabel 1. Deelname en bestede tijd aan betaald en huishoudelijk werk, VK 1961, 1974/5 en GB 1983/4 (Tijd - uren en minuten per gemiddelde dag; deelname - percentage totale deelname in de week)

	ALLEN						MANNEN						VROUWEN					
	betaald werk			huishoudelijk werk			betaald werk			huishoudelijk werk			betaald werk			huishoudelijk werk		
	61 (1873)	75 (2306)	84 (1164)	61 (1873)	75 (2306)	84 (1164)	61 (888)	75 (1104)	84 (473)	61 (985)	75 (1202)	84 (473)	61 (985)	75 (1202)	84 (691)	61 (985)	75 (1202)	84 (691)
voorbeeld grootte																		
gemiddelde tijd bevolking (uren/minuten)	4.22	4.06	3.11	3.28	3.03	3.53	6.24	5.39	4.24	1.37	1.34	2.22	2.24	2.29	2.21	5.15	4.30	4.56
deelname getal	66	72	63	95	97	99	91	89	73	91	94	98	44	58	56	99	99	99.8
deelnemers tijd (uren/minuten)	6.37	5.42	5.03	3.39	6.09	3.56	7.02	6.21	6.00	1.47	1.40	2.25	5.05	4.18	4.12	5.18	4.33	4.58

Bron: 1961 en 1974/5 aantallen van G. Thomas en C. Zmroczek, *Household Technology: The liberation of Women from the Home*. In: P. Close and R. Collins (eds.), *Family and Economy in Modern Society*, Londen: Mac Millan, p. 108.

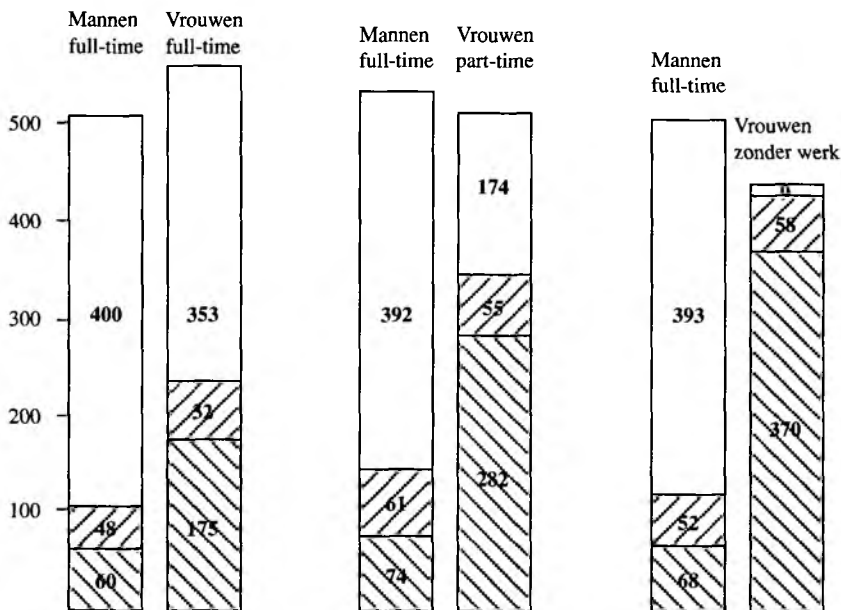
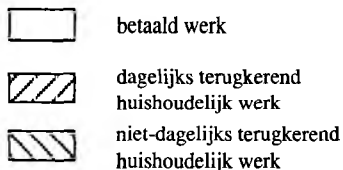
mannen via hun huishoudelijke inbreng meer taken creëren dan afmaken!

Gegevens die betrekking hebben op de totale bevolking geven slechts een schetsmatig beeld, en zijn onderworpen aan de effecten van veranderingen in de samenstelling van de bevolking, welke de tijdsbesteding even sterk kunnen beïnvloeden als veranderingen in het gedragspatroon van bepaalde groepen mensen. Daardoor kunnen geaggregeerde gegevens eerder een verhullend dan een verhelderend beeld geven ten aanzien van de veranderingen die optreden binnen onderscheiden sociale groeperingen; en, wat belangrijker is, binnen verschillende typen huishoudens. Om te komen tot een beter inzicht in de verschuivingen in de werkverdeling binnen de verschillende typen huishoudens, is het nodig om de gegevens te bestuderen op het niveau van het huishouden, en niet van het individu. In het vervolg van dit hoofdstuk zal een beoordeling plaatsvinden van de werkverdeling op het 'huishouden' niveau, teneinde te komen tot een identificering van die karakteristieken, die resulteren in een gelijkmatiger werkverdeling. Daardoor wordt het mogelijk gemaakt om strategieën te ontwikkelen voor een gelijkmatiger verdeling van huishoudelijk werk.

4.1. Betaald werk voor vrouwen

Figuur 3 toont het aandeel van mannen in de totale tijd, die door partners aan bepaalde soorten werk wordt besteed, waarbij voor 1975 en 1984 een splitsing is uitgevoerd op basis van de arbeidssituatie van vrouwen. (In het onderzoek uit 1961 zijn geen gegevens voorhanden over 'partners'.) Mannen hebben een groter aandeel in huishoudelijk werk wanneer hun partner een baan heeft. Wat mannen betreft, treedt de grootste stijging op bij de dagelijks terugkerende werkzaamheden, met name bij het koken; en wat mannen betreft die samenwonen met een buitenshuis werkende vrouw, tevens op het gebied van het schoonmaken. Toch blijft er sprake van een duidelijke werkverdeling naar sekse waarbij de mannen in de meeste gevallen een duidelijke inbreng hebben in de niet-dagelijks terugkerende huishoudelijke taken, terwijl vrouwen het grootste deel van de dagelijks terugkerende werkzaamheden voor hun rekening nemen.

Een opvallend verschijnsel is de min of meer gelijkmatige verdeling van de totale werklast tussen vrouwen en mannen bij verschillende typen partners. In het geval van partners waar de vrouw een baan heeft, bestaat een positief verband tussen de hoeveelheid huishoudelijk werk die de man voor zijn rekening neemt en de hoeveelheid betaald werk die de vrouw verricht. Terwijl er in deze samenhang geen uitgesproken causaal verband te leggen valt, lijkt de veronderstelling dat 'betaald werk door vrouwen' en 'huishoudelijk werk door mannen' met elkaar in verband staan, vrij redelijk te zijn. Derhalve zou het mogelijk zijn, dat

Figuur 3. Hoeveelheid tijd door partners besteed aan betaald en huishoudelijk werk, naar arbeids-situatie van de vrouw, 1983/1984 (mannen met een full-time baan en vrouwen jonger dan 60 jaar)

mannen in huishoudelijk opzicht actiever worden, indien en naarmate er meer banen beschikbaar komen voor vrouwen. Er schuilt echter een addertje onder het gras. Het aandeel van mannen in de totale werklust (betaald en onbetaald) neemt af wanneer vrouwen een baan aanvaarden, zodat vrouwen met een volledige baan in 1984 een aandeel hadden van 52% in de totale werklust voor partners; het aandeel van vrouwen met een deeltijdbaan was 48%, en van vrouwen zonder baan 46%. (Hier is waarschijnlijk sprake van een te lage schatting omdat, zoals

in het voorgaande is gesteld, de gegevens over budgetten de neiging vertonen om de tijd besteed aan betaald werk te hoog te schatten.)

De deelname van vrouwen in de formele economie kan als resultaat opleveren, dat mannen een groter aandeel hebben in het huishoudelijk werk, maar het kan ook leiden tot een groter aandeel van vrouwen in de totale werklast. Indien, zoals algemeen wordt voorspeld, de demografische verschuivingen in de jaren negentig meer werkgelegenheid voor vrouwen opleveren, kan er een verandering optreden in de werkverdeling, terwijl de totale werklast voor vrouwen tegelijkertijd wordt verzwaard.

4.2. Kinderen en kinderverzorging

David Piachaud (1984) heeft de tijd die aan kinderverzorging wordt besteed in drie categorieën ingedeeld:

- tijd besteed aan basistaken; deze omvatten zowel de lijfelijke verzorging zoals het voeden, wassen en naar bed brengen, als 'dienstverlenende activiteiten', die ook kunnen worden verricht zonder de lijfelijke aanwezigheid van het kind, maar die wel noodzakelijk zijn;
- tijd besteed aan taken zoals opvoeding en spelen met het kind, waarvan er enkele door de gemeenschap worden verricht;
- tijd besteed aan indirect toezichthoudende taken, welke in grote mate afhangen van de leeftijd van het kind.

Tijdbudget-gegevens kunnen inzicht geven in al deze activiteiten, maar de relevantie ervan kan per categorie verschillen. De tijd benodigd voor toezichthoudende taken wordt waarschijnlijk te laag geschat, tenzij de gegevens betreffende secundaire activiteiten nader worden geanalyseerd.

Een tweede punt dat de aard van huishoudelijk werk in het algemeen betreft, maar dat met name relevant is zodra kinderverzorging aan de orde komt, is dat huishoudelijk werk niet homogeen van aard is. Sommige taken zijn interessanter dan andere, en vrouwen verschillen van mening welke taken het meest interessant zijn. Enerzijds is kinderverzorging een voortdurend wisselende mengeling van plezierige en saaie werkzaamheden, anderzijds behoren veel huishoudelijke taken tot de dagelijkse sleur. Er is in zoverre nauw onderling verband, dat kinderen ervoor zorgen dat er meer gekookt, gewassen en schoongemaakt moet worden. Dit is de reden dat de tijd die aan deze activiteiten wordt besteed, wordt verantwoord bij de tijd die men besteedt aan kinderverzorging.

Als er kinderen in huis zijn, moet er per dag anderhalf uur meer worden besteed aan huishoudelijk werk. Binnen het kader van dit artikel is het belangwekkender te constateren dat de huishoudelijke werkverdeling onevenwichtiger wordt bij de aanwezigheid van kinderen. In het geval van vrouwen met een vol-

ledige baan verricht de man ongeveer 41% van het huishoudelijk werk als er geen kinderen zijn. Is hiervan wel sprake, dan heeft hij een aandeel van circa 37%. Het hebben van kinderen blijkt de huishoudelijke rol van vrouwen te versterken.

Het is dus duidelijk, dat voor ieder van ons kinderloosheid geen levensvatbare langetermijn strategie is om verandering te brengen in de ongelijkmatige verdeling van huishoudelijk werk. Aangezien dit artikel beoogt de strategieën van heteroseksuele partners op het gebied van huishoudelijk werk te onderzoeken (paragraaf 5.4. gaat evenwel in op de kosten in tijd van het samenleven met mannen), moet er aandacht worden besteed aan alternatieven. Het eerst in aanmerking komende alternatief betreft kinderopvangfaciliteiten, met name voor nog niet leerplichtige kinderen.

4.3. Technologie

Aan het begin van deze paragraaf is de suggestie gedaan, dat de verdeling van huishoudelijk werk tussen mannen en vrouwen minder ongelijkmatig wordt, niet alleen voor de bevolking als totaal, maar ook voor vrouwen en mannen die samenwonen. Toch doen vrouwen nog steeds tweemaal zo veel huishoudelijk werk als mannen. De tendens naar minder ongelijkheid is gepaard gegaan met het onverwachte resultaat, dat men meer tijd besteedt aan huishoudelijk werk. Evenwel, bij mannen is deze toename aanzienlijk groter dan bij vrouwen. Bestaat er verband tussen deze stijging en technische veranderingen? Sommige feministen beweren dat het feit dat huishoudelijke technologie alom aanwezig is, heeft geleid tot een toename van de tijd die aan huishoudelijk werk wordt besteed. Dit zou een gevolg zijn van striktere normen en hogere verwachtingen, of van de lagere moeilijkheidsgraad van bepaalde taken, waardoor het mogelijk wordt dat zij vaker worden verricht. Een andere verklaring zou zijn dat er een verschuiving optreedt van een markt voor bepaalde diensten naar 'doe-het-zelf' oplossingen (Bose, Bereano & Arnold, 1985).

Met betrekking tot de twee eerste veronderstellingen is het mogelijk om verband te leggen tussen het bezit van bepaalde vormen van huishoudelijke technologie, en de tijd die wordt besteed aan diverse huishoudelijke werkzaamheden. Dergelijke analyses zijn moeilijk uit te voeren vanwege het probleem van 'de kleine aantallen' – in 1984 waren wasmachines wijd verbreid in het Verenigd Koninkrijk, maar magnetronovens niet. Het is moeilijk om een vergelijking te maken tussen huishoudens die wel over deze apparatuur beschikken en huishoudens waar dat niet het geval is. Bovendien moet men dan nog rekening houden met andere factoren, die in dit verband van belang zijn. Desalniettemin blijkt dat vrouwen die geen wasmachine hebben per week 45 minuten extra besteden aan

'reinigende' werkzaamheden, terwijl vrouwen die een magnetron oven hebben 40 minuten per week minder besteden aan koken en afwassen. Het aantal kinderen, de huwelijkse staat en de werksituatie hebben evenwel veel grotere gevolgen voor de hoeveelheid tijd die vrouwen aan dergelijke activiteiten besteden.⁴

Het derde argument, dat betrekking heeft op de meer indirecte gevolgen van technische veranderingen, is plausibeler. Jonathan Gershuny en Ian Miles (1983) betogen dat er op huishoudelijk gebied een verschuiving zichtbaar is van werkverschaffing in de markt naar doe-het-zelf activiteiten, wat betreft bepaalde vormen van dienstverlening. Deze verschuiving zou de oorzaak kunnen zijn dat men meer tijd gaat besteden aan huishoudelijk werk, ook al gaat deze verschuiving vergezeld van toename van technologische hulpmiddelen in het huishouden. Bovendien is het mogelijk, dat deze toename van technologie in het huishouden ten dele een verklaring vormt voor het feit dat mannen, relatief gezien, een sterkere procentuele toename tonen dan vrouwen voor wat betreft de tijd besteed aan huishoudelijk werk. Het is mogelijk dat huishoudelijk werk minder man-onvriendelijk overkomt als het gepaard gaat met het gebruik van 'hi-tech' apparatuur.

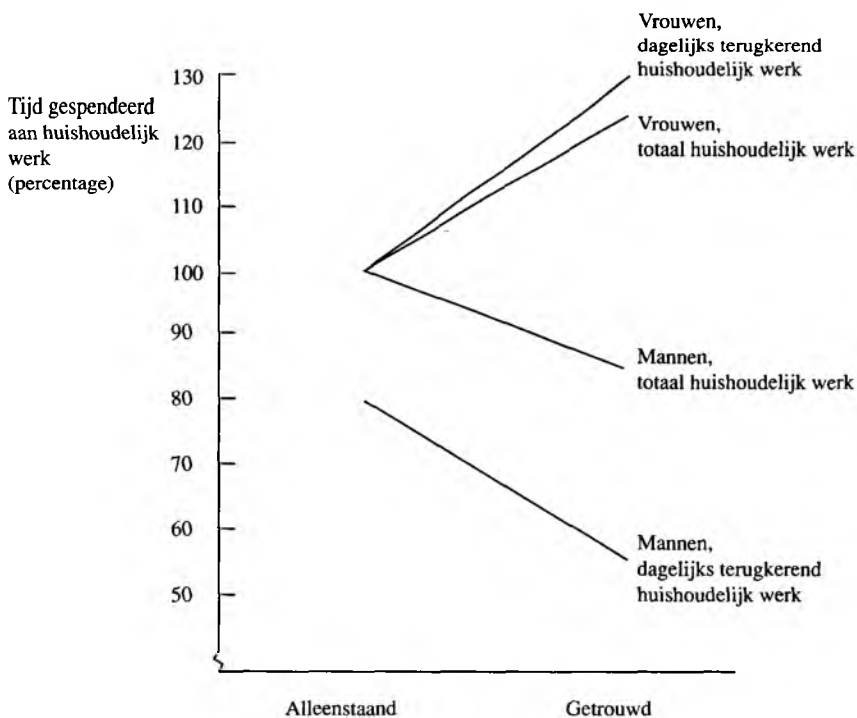
De aanschaf van een wasmachine kan een technische oplossing bieden voor het fundamentele probleem van de betrekkingen tussen de seksen. Maar iedere bijdrage tot een gelijkmatiger verdeling van de huishoudelijke werklust tussen mannen en vrouwen kan uiteindelijk leiden tot meer fundamentele aanpassingen van denkpatronen. Het aanvaarden dat huishoudelijk werk 'echt werk' is, moet zeker worden toegejuicht.

4.4. Samenwonen met mannen

Nadat we eerder hebben gekeken naar de werklust die het hebben van kinderen voor vrouwen met zich meebrengt, moet er ook aandacht worden besteed aan een factor die vrouwen extra werk bezorgt, namelijk: mannen. Er is veel literatuur voorhanden, voor het merendeel empirisch of psychologisch van aard, die zich bezighoudt met de emotionele en materiële dienstverlening van vrouwen aan mannen. Dit is tevens een onderwerp waar tijdbudget-gegevens tot nieuwe inzichten kunnen leiden. Welke precieze uitwerking heeft de aanwezigheid van mannen in huishoudens op de tijdsbesteding door vrouwen?

Figuur 4 wijst erop dat de hoeveelheid tijd die alleenstaande vrouwen zonder kinderen met een volledige baan in het huishouden steken, slechts 81% is van de tijd die vergelijkbare getrouwde vrouwen eraan besteden.

In het geval van vrouwen met kinderen en een baan, ligt dit percentage voor ongetrouwde vrouwen, vergeleken met getrouwde vrouwen, op 75%. Bij vrouwen

Figuur 4. De effecten van huwelijk inzake tijdsbesteding aan huishoudelijk werk, full-time werkende mannen en vrouwen zonder kinderen. De index is gebaseerd op alleenstaande vrouwen = 100

zonder baan met kinderen ligt het vergelijkbaar percentage op 78%. Hieruit blijkt dat het samenwonen met een man ervoor zorgt dat de tijdsmatige werkdruk voor vrouwen met eenderde toeneemt!⁵

Daarentegen houdt het samenwonen met vrouwen voor mannen in, dat zij minder huishoudelijk werk verrichten. (Er is slechts een vergelijking getrokken met kinderloze mannen, aangezien de steekproef vrijwel geen alleenstaande vader bevat.)

Ongeacht de werksituatie van hun vrouw besteden gehuwde mannen circa 12% minder tijd aan huishoudelijk werk dan alleenstaande mannen. Gehuwde mannen steken daarentegen meer tijd in de niet-dagelijks voorkomende huishoudelijke werkzaamheden dan alleenstaande mannen. Het gaat hier met name om het werken in de tuin en het doen van klusjes. Dit houdt wel in dat zij veel minder dagelijks terugkerende huishoudelijke werkzaamheden verrichten. Het komt er op neer dat alleenstaande mannen ruim 30% meer dagelijks terugkerende huishoudelijke

werkzaamheden verrichten dan gehuwde mannen, zoals bijvoorbeeld koken en schoonmaken. Anderzijds is bij vrouwen de grootste daling waar te nemen bij de dagelijks terugkerende huishoudelijke werkzaamheden, indien zij niet met een man samenwonen. Men kan dus stellen dat mannen extra vrije tijd krijgen als zij met een vrouw samenwonen, terwijl vrouwen er wat dit betreft vaak op achteruit gaan.

Evenmin blijkt heteroseksueel samenwonen schaalvoordelen met zich mee te brengen. Bovendien wordt het rollenpatroon tussen de seksen versterkt doordat mannen meer doe-het-zelf-werkzaamheden verrichten en vrouwen zich meer bezighouden met de dagelijkse karweitjes. De implicaties hiervan voor de individuele vrouw zijn duidelijk: afgezien van gezondheidsrisico's is het samenwonen met een man een tijdrovende bezigheid.

5. Conclusie

In dit artikel heb ik geprobeerd aan te tonen dat tijdbudget-gegevens, ondanks hun behavioristisch karakter, een belangrijke bijdrage kunnen leveren aan de begripsvorming ten aanzien van de verdeling van werk tussen de seksen. Met name helpen zij om zicht te krijgen op de beperkingen en mogelijkheden die factoren zoals kinderen, mannen, technologie, en participatie op de arbeidsmarkt, voor vrouwen met zich meebrengen.

Van de bestaande gegevens kan gebruik worden gemaakt om een indruk te krijgen in hoeverre de houding van mannen in de loop van de tijd is veranderd, omdat de steekproef voldoende paren van verschillende leeftijdsgroepen omvat. Men kan ze ook aanwenden voor een onderzoek naar klasse-verschillen.

Een van de belangrijkste pluspunten van het tijdbudget-onderzoek uit 1983/84, vergeleken met het merendeel van de andere bronnen, is dat het klassekenmerken bevat zowel voor mannen als voor vrouwen. Derhalve moet het mogelijk zijn om een typologie op te stellen op basis van de klassen waartoe huishoudens behoren om vervolgens te toetsen of er verschillen zijn tussen de onderscheiden typen huishoudens. Er moet nog verder onderzoek worden gedaan om te komen tot een vergelijking tussen de huishoudelijk werkstrategieën van partners met een heteroseksuele of homoseksuele geaardheid, en van leden van huishoudens die bestaan uit volwassenen die geen seksuele relatie met elkaar onderhouden. Tevens moet er nog verder onderzoek worden verricht om te komen tot een vergelijking tussen 'blanke' en 'niet-blanke' huishoudens en groeperingen met een verschillende etnische achtergrond.

Ondanks het feit dat op deze gebieden verder onderzoek vereist is, laten de resultaten zoals gepresenteerd in dit artikel, een aantal conclusies toe, met zowel theoretische als praktische implicaties.

Allereerst: er bestaan verschillen tussen categorieën vrouwen en categorieën huishoudens. Huishoudens zijn geëvalueerd op basis van het aantal kinderen en de arbeidssituatie van de vrouw. Binnen de verschillende typen huishoudens is de werkdruk voor vrouwen en mannen globaal gezien gelijk (huishoudelijk plus betaald werk). Vrouwen met een volledige baan verrichten minder huishoudelijk werk dan vrouwen zonder baan. (Mannen die samenwonen met vrouwen die een volledige baan hebben, verrichten meer huishoudelijk werk dan mannen die samenwonen met vrouwen zonder baan.) Zelfs in de gunstigste gevallen, daar waar mannen en vrouwen beiden een volledige baan hebben, nemen mannen slechts 40% van het huishoudelijk werk voor hun rekening.

De sekse-typing van werkzaamheden blijft voortbestaan. De man verricht herstelwerkzaamheden. De vrouw maakt schoon, doet de bedden, kookt, wast en strijkt. De afwas, de tuin, en schilderen en behangen, zijn betrekkelijk sekse-neutraal.

Wat de weegschaal voor vrouwen in ongunstige zin doet doorslaan, is het krijgen van kinderen. De huishoudelijke werkverdeling wordt een stuk vrouw-onvriendelijker wanneer er kinderen in huis zijn. Over de mate waarin kinderopvangfaciliteiten in deze toestand verbetering zouden kunnen brengen, moeten nadere gegevens worden verzameld en geanalyseerd.

De belangrijkste boodschap die naar voren komt: 'Ga niet samenwonen met een man'. Alleenstaande mannen en vrouwen verrichten evenveel huishoudelijk werk. Het samenwonen met een man zorgt ervoor dat de huishoudelijke werklust voor vrouwen met meer dan een derde stijgt. Niet alleen gaan mannen er wat vrije tijd betreft op vooruit en vrouwen erop achteruit, maar ook wordt het rollenpatroon naar sekse erdoor versterkt. Mannen hebben een kleiner aandeel in routinematige keuken- en schoonmaakwerk en doen meer in de tuin en speciale klusjes maar het omgekeerde geldt voor vrouwen.

Technologische ontwikkelingen helpen vrouwen om tijd te besparen. Er moeten geen samenzweringstheorieën worden ontwikkeld die het tegenovergestelde suggereren, maar men moet voor ogen houden dat technologieën worden ontwikkeld en toegepast binnen een complex geheel van sociale relaties, zowel tussen mannen en vrouwen als tussen verschillende klassen en rassen. Zowel waar het de ontwikkeling als de toepassing van nieuwe technologieën betreft, kan men interveniëren en tot actie overgaan. De suggestie dat technologische ontwikkelingen maar één toepassing kennen, en wel die van het bevorderen van de onderdrukking van de vrouw, zal niet worden onderschreven door die vrouwen, die uit eigen ervaring weten dat dergelijke ontwikkelingen hun leven wel degelijk een stuk draaglijker hebben gemaakt.

Noten

1. Young en Willmott (1973) hebben de persoonlijke oordelen van de ondervraagden over hun ervaringen vergaard, maar bij mijn weten is nog nooit van deze gegevens gebruik gemaakt.
2. Voor de exacte resultaten zie Gershuny et al. (1986), Hedges (1986), en Thomas et al. (1985).
3. De onbewerkte databestanden, de SPSS systeembestanden waar de gegevens voor dit onderzoek uit afkomstig zijn, en de FORTRAN software waarmee deze bestanden zijn geschreven, liggen in het ESRC Data Archief van de Universiteit van Essex.
4. Bij een analyse van de gevonden afwijking bij de besproken variabele factoren, had het bezit van bepaalde technologische apparatuur de geringste uitwerking op de aan de verschillende activiteiten bestede tijd.
5. Deze resultaten komen overeen met die welke zijn verkregen door Heidi Hartmann (1981), die gebruik heeft gemaakt van gegevens uit de Verenigde Staten.

Literatuur

- Bose, P., C. Bereano & E. Arnold (1985). Kitchen technology and the liberation of women from housework. In: W. Faulkner en E. Arnold (eds) *Smothered by Invention, Technology in Women's Lives*. Pluto, London.
- Cowan, R.S. (1983). *More Work for Mother*. Basic, New York.
- Gershuny, J. & I. Miles (1983). *The New Service Economy*. Frances Pinter, London.
- Gershuny, J. et al (1986). 'Time Budgets: Preliminary Analyses of a National Survey', *Quarterly Journal of Social Affairs*. Vol. 2, no. 1, p. 13-39.
- Hartman, H. (1981). 'The Family as the Locus of Gender, Class, and Political Struggle: The Example of Housework'. *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, 6, 3, p. 366-94.
- Hedges, B. (1986). *National Time Budget Study*. Methodological report for the Economic and Social Research Council.
- Henwood, F. & I. Miles (1987). 'The Experience of Unemployment and the Sexual Division of Labour'. In: D. Fryer and P. Ullah (eds), *Unemployed People, Social and Psychological Perspectives*. Open University, Milton Keynes.
- Kaluzynska, E. (1980). 'Wiping the Floor with Theory – a survey of writings on housework'. *Feminist Review*, no. 6, p. 27-54.
- MacKenzie, D. & J. Wajzman (eds) (1985). *The Social Shaping of Technology*. Open University, Milton Keynes.
- Malos, E. (ed) (1980). *The Politics of Housework*. Allison and Busby, London.
- Molyneux, M. (1979). 'Beyond the Domestic Labour Debate'. *New Left Review*, no. 116, p. 3-27.
- Piachaud, D. (1984). *Round About Fifty Hours a Week: The Time Costs of Children*. Child poverty Action Group, London.
- Robinson, J. (1977). *How Americans use time*. Praeger, New York.
- Thomas, G., S. Wyatt & I. Miles, (1985). *Preliminary Analysis of the ESCR 1983/4 Time Budget Data*. A report to the Social Affairs Committee of the ESCR.
- Thomas, G. & C. Zmroczek, (1985). 'Household Technology: The Liberation in Women from the Home'. In: P. Close & R. Collins (eds) *Family and Economy in Modern Society*. MacMillan, London.
- Vanek, J. (1974). 'Time Spent in Housework'. *Scientific American*, vol. 231, p. 116-20, reprinted in A. Amsden (ed), *The Economics of Women and Work*. Penguin, Harmondsworth, 1980.